

Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW) KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

Heksen, meerminnen en vuurmannen

Meder, Th.

published in

Groniek: historisch tijdschrift
2016

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in KNAW Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Meder, T. (2016). Heksen, meerminnen en vuurmannen: Over het verzamelen van volksverhalen door Dam Jaarsma. *Groniek: historisch tijdschrift*, (206/207), 104-117.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the KNAW public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the KNAW public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

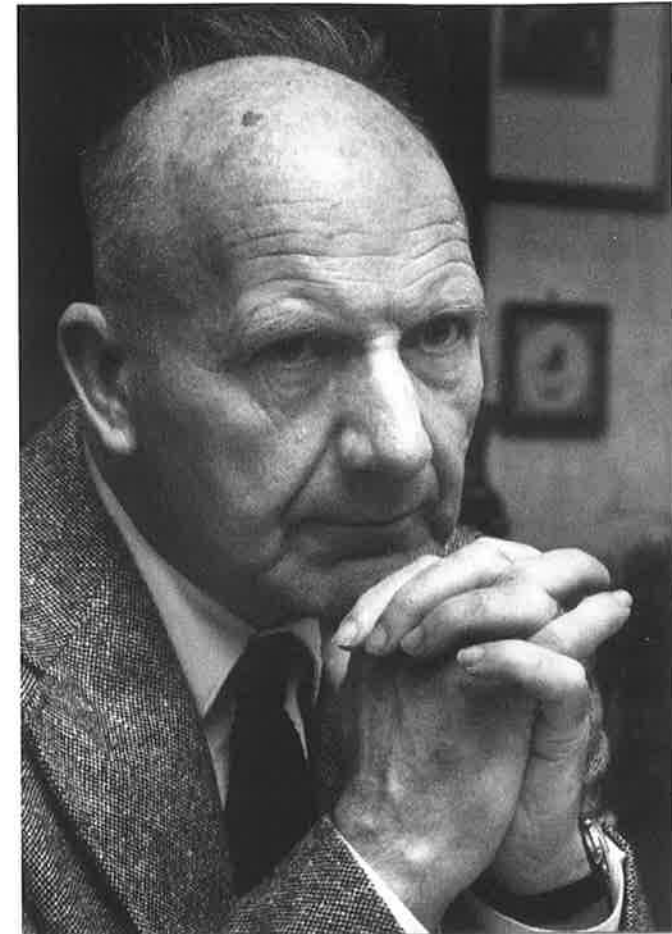
pure@knaw.nl

so we would assume that the Middle Ages and the Early Modern period surrounding the Renaissance are two separate blocks, which they are not.

23. In using the term '*longue durée*' I simply mean the history of long term developments in a broad sense. It will be easier to keep track of long term developments, like the revival of classical antiquity, if we stop writing about 'fixed periods'. I by no means think that historians should replace micro history in favor of a long term world history.
24. To my mind, this also happened to Le Goff's construction of the 'long Middle Ages', stretching this concept so far that it became meaningless in the end. If it has so little explanatory value, then why have this period in the first place?

Heksen, meerminnen en vuurmannen

Over het verzamelen van volksverhalen door Dam Jaarsma

Adam Aukes Jaarsma (1914-1991). Foto: Henk Kuiper.

Introductie

Er is in 2014 veel aandacht uitgegaan naar de Friese volksverhalenverzamelaar Adam Aukes (Dam) Jaarsma (1914-1991) uit Oostermeer,¹ die in de periode 1965-1980 welgeteld 16.867 volksverhalen optekende in de Friese Wouden. Hij deed dat niet louter uit liefhebberij, maar ook in opdracht van de Fryske Akademy en het Volkskundebureau van het latere Meertens Instituut. Welbeschouwd zijn de Friezen altijd al opvallend actief geweest in het verzamelen van 'hun' vertelgoed. Ze zijn er (net als de Limburgers) vroeg – dat wil zeggen zo rond 1850 – mee begonnen om tegenover de dominante Hollandse cultuur een andere regionale vertel-, zang-, geloofs- en feestcultuur te plaatsen die hier niet voor onder deed. Nu gaat het wel te ver om de volksverhalen als authentiek Fries te bestempelen, want de meeste volksverhalen kwamen ook buiten Friesland voor – volksverhalen zijn immers internationaal vertelgoed. Zoals zo vaak ontleen de verhalen hun Friese eigenheid ten eerste vooral aan het feit dat de verhalen in de Friese taal verteld worden en ten tweede dat er een Friese waas van *couleur locale* over de verhalen heen ligt (zoals personen, straatnamen, plaatsen, lokale voorwerpen).

In het navolgende wordt stilgestaan bij de omvang van het Friese repertoire dat Jaarsma in een relatief klein gebied heeft weten op te tekenen, zeker ook in vergelijking met andere verzamelaars. Getoond kan worden dat hij in zijn werkgebied bepaalde aspecten van het volksgeloof zo minutieus in kaart heeft gebracht, dat er nu voor de Friese Wouden betrouwbare kaarten getekend kunnen worden op het gebied van distributie, dichtheid en populariteit – al is het ook maar als een momentopname. Met alle andere Nederlandse volksverhaalverzamelingen blijft het wat dat betreft behelpen.

Honderd jaar Dam Jaarsma

In 2014 werd een stichting opgericht in Oostermeer om de activiteiten van Dam Jaarsma meer in de spotlight te krijgen: Stichting 100 Jaar Dam Jaarsma (honderd jaar gerekend vanaf zijn geboortedag). Opvallend genoeg waren het niet de geboren en getogen Oostermeesters die met dit initiatief kwamen, maar een – wat ik maar even zal noemen – groepje enthousiaste 'import-Friezen'. Zij zijn het die met een frisse blik naar de schoonheid van Oostermeer en de omliggende dorpen en natuur kijken en het bijzondere van Jaarsma's volksverhalenverzameling onderkennen.

Vóór dat de volksverhaalonderzoekers er erg in hadden, hadden de mensen van de stichting Dam Jaarsma tot de grootste verzamelaar van Europa gebombardeerd, maar dat is niet terecht. De Deense verzamelaar Evald Tang Kristensen (1843-1929) wist – met staatssteun – nog veel meer volksverhalen te verzamelen. Niettemin is het bijeengaren van bijna 17.000 volksverhalen een gigantische prestatie geweest waaraan niemand in de Benelux ooit heeft kunnen tippen.²

De Stichting 100 Jaar Dam Jaarsma stortte zich onder leiding van voorzitter Iris Rusz enthousiast op het organiseren van talloze activiteiten. Het leek aanvankelijk een enorm ambitieus plan, maar de meeste ideeën ervan (zoals genoemd in noot 1) zijn ondertussen gerealiseerd.

Op twee punten heeft het Meertens Instituut als eigenaar van de Collectie Jaarsma in 2014-2015 intensief samengewerkt met de Stichting 100 Jaar Dam Jaarsma. Theo Meder schreef mee aan Jaarsma's biografie in *Mearkes út 'e Wâlden, sammele troch Dam Jaarsma*, samen met onderzoekers Teake Oppewal (Tresoar) en Jurjen van der Kooi (Nedersaksisch Instituut).³ In de biografie komt Jaarsma naar voren als een romantische eenling met een hang naar de goede oude tijd en de Friese eigenheid, die alles met een zweem van Friese identiteit verzamelde, dus ook huisgerei en klederdracht. Van der Kooi maakte vervolgens een selectie van de verzamelde teksten. Bij het Meertens Instituut en bij de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam werd ook plaats ingeruimd voor Jaarsma, zijn werkwijze en zijn correspondentie met J.J. Voskuil (1926-2008), destijds hoofd van het Volkskundebureau. In 2014-2015 werden er een wandelroute en een fietsroute met volksverhalen in en om Oostermeer gemaakt. Al het materiaal was afkomstig uit de Nederlandse Volksverhalenbank, en de fietsroute werd uitgezet in de zogenaamde SagenJager die ontwikkeld is door het Meertens Instituut.⁴

Verzamelen voor het Volkskundebureau

Toen hulp-predikant Dam Jaarsma in 1965 in het vizier kwam van het Volkskundebureau, voerde afdelingshoofd J.J. Voskuil daar de scepter. Voskuil had van directeur P.J. Meertens (1899-1985) de opdracht gekregen om atlaskaarten en commentaren te maken over allerhande volkskundige verschijnselen, zoals de verspreiding van kabouters en de namen voor de kinderschrik in het water (die verhalen moesten kinderen uit de buurt van

slootjes en dergelijke houden).⁵ Jaarsma stond niet op de aanvankelijke lijst van verzamelaars in den lande; hij was weliswaar een correspondent van het bureau, maar hij had tot dan toe niet uitgeblonken in het invullen van de volkskundevragenlijsten, bedoeld voor wetenschappelijk onderzoek naar volkskundige gebruiken en rituelen (denk aan volksgeneeskunde, de broodmaaltijd, beschermheiligen en oogstgereedschap). Het kwam Voskuil echter ter ore dat Jaarsma wel degelijk verdienstelijk veldwerk had verricht voor de Fryske Akademy. De publicatie van traditionele volksverhalen verteld door mollenvanger en keuterboer Anders (officieel: Andries) Bijma (1890-1977) uit Boelenslaan in de *Leeuwarder Courant* en in de tijdschriften *It Beaken* en *It Heitelân* trok nog meer de aandacht. Jaarsma had Bijma sprookjes ontlokt, waarover prominente hoogleraren als volkskundige Jan de Vries en keltologe Maartje Draak hadden beweerd dat de vertellers ervan allang waren uitgestorven in Nederland.⁶ Niets was minder waar: Jaarsma had een traditioneel beoefenaar van het sprookjes- en anekdotengenre opgedoken en waarschijnlijk had Voskuil er vertrouwen in dat hem dat nog vaker zou lukken in de Friese Wouden, ook als hij naar sagen zou gaan vragen.⁷ Al met al heeft Jaarsma niet veel meer dan driehonderd sprookjes opgetekend. Zijn opdracht bij het Volkskundebureau was nu eenmaal om sagen te verzamelen. Jaarsma's uiteindelijke collectie bestaat voor 84% procent uit sagen; voor de rest zijn het moppen, sprookjes, raadsels, legenden en persoonlijke getuigenissen. De gegevens uit de verhalen waren immers bedoeld om in volkskundige atlassen te worden uitgezet. Zo kon men verspreidingskaarten tekenen, bijvoorbeeld van het volksgeloof in weerwolven, kabouters, de nachtmerrie en dergelijke. Halverwege dit project verloor J.J. Voskuil zijn belangstelling voor het atlasproject.⁸ Voskuil realiseerde zich dat de kaarten geen weergave waren van de toestand in de pre-industriële samenleving, zoals de theorie wilde. De kaarten boden geen blik in het verleden en waren louter een momentopname van vlak vóór het interview. Als men kaarten zou tekenen van de kerstboom, het oudjaarsvuur en het midwinterhoorn-blazen, dan zouden ze een redelijke verspreiding te zien geven, maar hoe verder men terug ging in de tijd, hoe leger de kaarten werden. Nogal wat folkloristische fenomenen blijken pas in de achttiende of negentiende eeuw te zijn uitgevonden.⁹ De verzamelaars kregen vervolgens meer vrijheid welke volksverhalen ze op wilden tekenen. Jaarsma nam daarna vaker de gelegenheid te baat om andere genres te noteren. Voskuil zelf liet het immateriële erfgoed voor wat het was, en

ging zich storten op het materiële erfgoed zoals de verschijningsvorm van de dorsvlegel in Nederland.

Distributie van door Jaarsma verzamelde subgenres	
Subgenres	Aantal
Sage	14104
Mop	2392
Sprookje	323
Raadsel	22
Personal narrative	14
Legende	10
Broodjeapverhaal	1
Lied	1

Het grootste gedeelte van de tabel bestaat uit sagen (vooral korte geloofsverhalen over het bovennatuurlijke).

De aanvankelijke opzet om volkskundige atlaskaarten te gaan tekenen, maakte dat Voskuil alle vierentwintig verzamelaars op pad stuurde met een identieke, uitgetypte lijst van drie pagina's met vragen. De hele lijst citeren is wat lang, maar hier zijn wat voorbeelden om een goede indruk te geven:

Kent U verhalen over:

Een stem uit het water (Hier is de tijd, waar is de man)

Het veranderen van water in wijn (Wat gebeurt er met degene die wil onderzoeken of dat waar is?)

[...]

Watergeesten (wezens in het water waarmee de kinderen bang worden gemaakt)

Meerminnen (meermannen, zeeridders)

Kabouters (aardmannetjes, bergmannetjes, alvermannekes, oelermenkes, dwergen, graawkes, sammeltjes, heihussen, hussen)

[...]

Wisselkinderen, wisselheksen

Werkgeesten

[...]

Reuzen

Sterke mannen

[...]
 Spookdieren (-paarden, -veulens, -katten, -honden, -varkens enz.)
 Dieren die niet geraakt kunnen worden (hazen, konijnen)
 Spoken (wederangers, weerkerende)
 Spookplaatsen, spookhuizen
 [...]
 Mensen die met de helm geboren zijn
 Helderzienden
 Tweede gezicht
 Heksen (heksendans, heksenkring, heksenvergadering, heksenrit, heksenkrans)
 Krans in het hoofdkussen
 [...]
 Schoppenboer
 [...]
 Weerwolven
 [...]
 Duivel (duivelspact, de bedrogen duivel)
 Duivelbanners
 Mensen die hun ziel aan de duivel verkocht hebben
 Het bouwen van een schuur in één nacht
 Wisseldaalder (geldstuk dat altijd weer bij de eigenaar terugkomt)
 Zwarte hond
 Bloedvlekken die niet uitgewist kunnen worden
 Gat in een huis dat niet gedicht kan worden
 Handafdruk of voetafdruk (in een steen b.v.)
 [...]
 Bouwoffers
 Onderaardse gangen
 Grondeloze kolken, poelen enz.
 Rovers
 [...]
 Mensen die de wind kunnen laten draaien
 [...]
 Zigeuners
 [...]¹⁰

De vragenlijst begon dus met de zin 'Kent U verhalen over...?' Dan volgde een lijst met omschrijvingen van verhaalinhouden en met bovennatuurlijke

fenomenen en mythische wezens. Het nadeel van deze aanpak was dat men steeds dezelfde reeksen verhaaltjes kreeg en dat men bovendien niet vroeg naar het persoonlijke repertoire van individuele vertellers. Een moppentapper kwam met zo'n lijst niet aan zijn trekken, omdat de onderwerpen zich er niet voor leenden om moppen te vertellen. Aan de andere kant maakte zo'n dwingende lijst het mogelijk om gedetailleerde verspreidingskaarten te tekenen van alle plaatsjes in de Friese Wouden.

De heks, de meermin en de vuurman

Waar de geschiedwetenschap vroeger eerder geneigd was om bijvoorbeeld oorkondes en processtukken te bestuderen, wilde de volkskunde of etnologie de sentimenten en mentaliteiten in het alledaagse leven vastleggen, waarover officiële documenten vaak zwijgen. Het kan in het geval van liedjes, spelletjes, verhalen, geloven, feesten en rituelen gaan om mentaliteiten en gebruiken die in triviale bronnen besloten liggen, of zelfs onzichtbaar blijven als men er niet naar vraagt. Het zijn vormen van cultureel erfgoed die zich op een elementair niveau afspelen, maar die door velen als (onvervreembare) traditie en onderdeel van de eigen identiteit worden ervaren. Volksverhalen zijn in heden en verleden ingezet om de eigenheid te benadrukken, en moeten door volkskundigen als bronnen gebruikt worden om de stem van het gewone volk te kunnen horen en interpreteren.¹¹ Zonder verzamelaars als Jaarsma zouden we het zicht op zo'n historische verhaaltraditie in Nederland en Friesland goeddeels kwijt zijn.

Bij de bestudering van alledaagse talige en culturele verschijnselen wordt op het Meertens Instituut voorts regelmatig gekeken naar diachrone en synchrone verschillen die optreden. Zo zijn mondeling overgeleverde volksverhalen in de loop der tijd aan variatie onderhevig, maar kunnen er op een gelijk punt in de tijd ook geografische verschillen optreden. Zulke vormen van variabiliteit vragen om een verklaring, bijvoorbeeld een temporele verandering in normen en waarden, of verschillen tussen protestantse en katholieke invloedssferen.

Van de hierboven in de lijst genoemde fenomenen kies ik er drie om geografisch nader te bezien: de heks, de meermin en de vuurman. De keuze is niet geheel willekeurig maar gaat uit van de verwachting dat de fenomenen verschillende kaartbeelden zullen opleveren (dat hoeft niet zo te zijn: zeer veelvoorkomende verschijnselen zullen telkens vooral de actieradius van

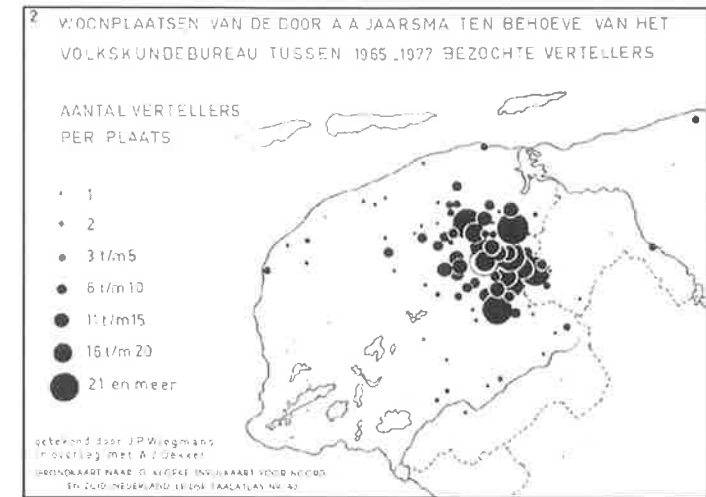
Jaarsma laten zien).

Verder vooraf nog een waarschuwing bij het interpreteren van de kaarten van Nederland: deze kaarten laten steeds de volksverhalen zien zoals ze in de volksverhalenbank zitten (en niet zoals de reële verspreiding over Nederland is, want daarvoor zouden eerst alle verhalen van Nederland in de database moeten zitten). We moeten het doen met de verzamelingen die zijn ingevoerd, en dus zijn, vanwege het intensieve veldwerk, het gebied rond Amsterdam en de Friese Wouden altijd oververtegenwoordigd in de visualisatie. Bovendien geven de kaarten van Nederland ook nog eens een diachroon beeld: de verhalen die verzameld zijn tussen 1200 n. Chr. en nu staan gevisualiseerd. De kaarten op basis van de Collectie Jaarsma zijn 'exacter': hier gaat het louter om de verhalen uit de Collectie Jaarsma die tussen 1965 en 1980 zijn verzameld.

Verspreiding van 'heks' in de Friese Wouden op basis van Jaarsma en in Nederland op basis van alle invoer in de Nederlandse Volksverhalenbank¹²

Kijken we naar de verspreidingskaarten van de 'heks' in de Friese Wouden vergeleken met heel Nederland, dan valt op dat Jaarsma vrijwel in elke plaats wel een heksenverhaal te horen kreeg. Dit betekent overigens niet dat de Friezen zulke fervente verhalenvertellers waren, maar veeleer dat Jaarsma zo'n gedegen en onvermoeibare verzamelaar was. De verspreiding en dichtheid geeft behoorlijk goed zijn actieradius op de fiets weer.

Kaart van de daadwerkelijke actieradius van Jaarsma, getekend in 1977 en gepubliceerd in Dekker 1978, p. 25. Merk op dat Jaarsma nog tot 1980 zou doorverzamen.

Het Nederlandse kaartbeeld geeft ook een dichte spreiding aan (Overijssel e.o. zijn relatief leeg vanwege een gebrek aan verzamelaarwerk). Hier wijken Friesland ten oosten van Leeuwarden en Nederland als geheel dus weinig van elkaar af. Vreemd is dat niet als we ons realiseren dat heksen geloof en heksenwaan in het verleden zowel in de katholieke als in de protestantse gebieden zijn voorgekomen, en dat het heksen geloof in het collectieve geheugen is blijven hangen, nog lang nadat de vervolgingen waren gestopt.

Verspreiding van 'meermin' in de Friese Wouden op basis van Jaarsma en in Nederland op basis van alle invoer in de Nederlandse Volksverhalenbank

In vergelijking met de heksenverhalen (1411 in totaal) heeft Jaarsma beduidend minder verhalen over meerminnen (24) opgetekend. De optekeningen passen wel in een Nederlandse trend: niet alleen zijn er hier ook minder opgetekend (67 meerminnen tegenover 2563 heksen), maar vrijwel alle verhalen liggen in de kustgebieden van Noordzee en Waddenzee. Ook dit hoeft niet te verbazen, want de zee is de natuurlijke habitat van menig meermin.¹³

Verspreiding van 'vuurman' in de Friese Wouden op basis van Jaarsma en in Nederland op basis van alle invoer in de Nederlandse Volksverhalenbank

Tot slot het fenomeen van de vuurman. Dit is een geval van *naloop*: een zondaar komt na zijn dood terug om een misdaad te herstellen. Tijdens zijn leven was hij namelijk een grenspaalverzetter waardoor hij systematisch zijn eigen grondgebied vergrootte. Hij wordt veroordeeld met de hellestraf (naar we mogen aannemen in het vagevuur): daarom staat hij in brand. Hij keert regelmatig terug op aarde om te proberen zijn fouten te herstellen, maar hij weet de juiste plaats niet meer waar hij de grenspaal moet terugzetten. Er kunnen verschillende Bijbelpassages worden aangehaald waarin de grenssteenverzetter de doem wordt aangezegd, zoals heel duidelijk in Deuteronomium 27:17: 'Vervloekt is eenieder die de grensstenen van een ander verplaatst.' De kaart van Jaarsma (vier treffers) toont dat hij bitter weinig van dit soort verhalen heeft verzameld, terwijl het kaartbeeld van Nederland (68 treffers) in één oogopslag verklaart waarom: de verhalen van de vuurman circuleerden bij uitstek in de katholieke provincies Noord-Brabant en Limburg. In de Friese verhalen is de vuurman alleen maar een angstaanjagende boeman over wiens achtergrond we verder niets te weten

komen. Het is zeer goed mogelijk dat ook de Friese vertellers hier in het geheel niet van op de hoogte waren. Doorgaans kunnen we stellen dat Jaarsma's collectie aansluit bij de Noord-Nederlandse traditie. Zijn er van een bepaald bovennatuurlijk fenomeen veel (of juist weinig) versies in omloop boven de grote rivieren, dan sluit Friesland zich hier bij aan.

Typisch Friese verhalen?

Regelmatig wordt de vraag gesteld: welke typisch Friese verhalen heeft Jaarsma nu opgetekend? Zoals gezegd zijn volksverhalen internationaal vertelgoed. Een land als Nederland en een provincie als Friesland zijn in feite te klein om het monopolie te hebben en te houden op een hele collectie verhalen. De meeste verhalen – of het nu gaat om sprookjes of sagen – zijn ook bij onze burens in Duitsland, Engeland, België en Frankrijk te vinden – van sprookjes als Roodkapje en Sneeuwwitje tot sagen over het boze oog of het geloof in weerwolven.

Niettemin vermoeden we dat een paar volksverhalen Friesland als kerngebied hebben gehad. Zo is er het verhaal dat volksverhaalonderzoeker Jurjen van der Kooi de *Appelvangproef* heeft genoemd.¹⁴ Hans-Jörg Uther (2014) heeft het verhaaltje overgenomen onder het internationale catalogusnummer ATU 958F*, *Test of Sex: Catching an Apple*. Het komt erop neer dat een soldaat en een vrouw onafhankelijk van elkaar onderdak vragen in een afgelegen boerderij. De vrouw ziet er nogal ongunstig uit en de soldaat neemt een proef op de som. Hij werpt iedereen een appel toe en kijkt hoe ze gevangen worden. Mannen zijn geneigd hun benen bij elkaar te klemmen om de appel niet op de grond te laten vallen. Vrouwen spreiden juist hun benen zodat de rokken veel op kunnen vangen als de appel gemist wordt. De vrouw vangt op de mannelijke manier, en verradt dat ze een verklede man is: een rover die op buit uit was als iedereen zou liggen slapen. De soldaat arresteert (of doodt) de rover. Van dit verhaal staan momenteel 68 versies in de Volksverhalenbank, terwijl Jaarsma er zelf 45 heeft gevonden. Jurjen van der Kooi vond maar liefst 85 Friese versies van dit verhaal (waaronder 51 versies van Jaarsma), dat wel gelokaliseerd wordt in Barrahuis (bij Wirdum) omdat daar een beeld van een soldaat in de tuin stond – maar deze identificatie vindt niet altijd plaats.¹⁵

Een ander verhaal dat in aanmerking komt om als typisch Fries te worden aangemerkt gaat over een bijzonder Sinterklaasgeschenk. Van der

Kooi heeft er zeventien versies van in Friesland gevonden (Jaarsma vond er geen, zijn concurrent van de Fryske Akademy, Ype Poortinga, vond elf versies). In de rest van Nederland en in Vlaanderen is het verhaal nog niet teruggevonden (maar dat kan nog komen). Vaak begint het verhaal ermee dat er een verklaring is waarom een bepaalde boerderij de Sinterklaasplaats heet. De boerin is al een tijdje weduwe en ze wordt jaar en dag bijgestaan door een ferme knecht. Ook al is het wat kinderachtig, de boerin spoort de knecht aan zijn klomp nog eens te zetten voor de open haard. Misschien stopt Sinterklaas er een cadeautje in. Als de knecht de volgende ochtend de kamer in komt, staat de boerin in zijn klomp. Uiteindelijk valt het kwartje bij de knecht en huwt hij de boerin. Hij houdt er zodoende ook nog eens een mooi boerenbedrijf aan over. Aangezien het zetten van de schoen/klomp voor Sinterklaas een typisch Nederlands-Vlaams gebruik is, mogen we wel aannemen dat het verhaal in het Fries-Nederlandse taalgebied ontstaan zal zijn (en ook niet buitengewoon oud zal zijn, maar dat geldt wel voor meer volksverhalen).¹⁶

De Waddeneilanden worden nog wel eens aangezien als een geïsoleerd gebied en het zou best mogelijk kunnen zijn dat daar ook sagen te vinden zijn die zich niet over het vasteland hebben verspreid. Zo kent Texel de sage van de strooppot: zojuist gejutte gouden munten verdwijnen onzichtbaar in de strooppot vlak voordat de rechterlijke macht ze als illegaal gewin kan komen opeisen. Terschelling heeft ook zo'n sage die ik niet van elders ken. Nadat het Engelse leger West-Terschelling had platgebrand, trokken de troepen op naar Oost-Terschelling. Ter hoogte van Stryp ontwaren ze – zo lijkt het – gestalten in de verte. Staan de soldaten op het punt om in een hinderlaag te lopen? Een voorbijkomend oud vrouwtje wordt gevraagd wat daar in de verte is. In feite staan ze naar het kerkhof te wijzen, maar het vrouwtje antwoordt heel slim: 'Ze staan daar bij honderden, maar ze liggen er bij duizenden'. Geïntimideerd trekken de Engelse soldaten zich terug. Tegenwoordig wordt het 'Stryper Wyfke' er met een standbeeld geëerd. Deze sage van Terschelling (waar de Hollands-Friese mengdialekten Westers, Midlands en Aasters worden gesproken) staat in zeven varianten opgenomen in de Nederlandse Volksverhalenbank maar is niet éénmaal door Dam Jaarsma opgetekend bij zijn vele informanten. Dat is dan precies het gevaar van interviewen met een vragenlijst: sagen waar je niet naar vraagt, die krijg je vaak ook niet te horen. Het voordeel is dat men antwoord krijgt op steeds dezelfde vragen, zodat die in kaart kunnen worden gebracht en

met elkaar kunnen worden vergeleken. En daarmee is op de schaal van de Friese Wouden dankzij Dam Jaarsma een stuk volksleven en historisch erfgoed minutieus gedocumenteerd gebleven.

Noten

1. De Stichting '100 Jaar Dam Jaarsma' stortte zich in 2014 onder leiding van voorzitter Iris Rusz enthousiast op het organiseren van talloze activiteiten, onder meer samen met het Meertens Instituut, zoals de tentoonstellingen in Oostermeer en in Amsterdam bij het Meertens Instituut en de afdeling Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam, een bijbehorend artikel van Theo Meder in *De Boekenwereld* (Theo Meder, "Dam Jaarsma, verzamelaar van Friese volksverhalen," *De Boekenwereld* 30, 2 (2014): 18-23.), de uitgave van een boek met door Jaarsma verzamelde sprookjes (Dam Jaarsma, *Mearkes út 'e Wâlden, sammele troch Dam Jaarsma* (Gorredijk: Bornmeer, 2014)), en in 2015 de verhalenroutes op basis van verhalen die hij verzamelde. Op het woonhuis van Jaarsma werd in 2014 een plaquette aangebracht waardoor het nu officieel als Jaarsmahuis erkend is. Er werd ook een grote tafel rond een boom op het dorpsplein geplaatst die als 'leugenbank' moest gaan fungeren. In veel gemeenten staan wel leugenbankjes of -brugjes waar 'hangbejaarden' hun sterke verhalen afsteken. Voor overige activiteiten en meer informatie zie <http://www.eastermar.nl/verenigingen/damjaarsma/damjaarsma> (laatst bezocht 9 november 2015).
2. Vgl. Ton Dekker, "150 jaar Nederlands volksverhaalonderzoek," *Volkskundig Bulletin* 4 (1978): 1-28.
3. Dam Jaarsma, *Mearkes út 'e Wâlden, sammele troch Dam Jaarsma* (Gorredijk: Bornmeer, 2014); Jurjen van der Kooi, Theo Meder en Teake Oppewal, "Dam Jaarsma en syn mearkes," in *Mearkes út 'e Wâlden, sammele troch Dam Jaarsma* (Gorredijk: Bornmeer, 2014), 235-259.
4. De SagenJager (www.sagenjager.nl) werd ontwikkeld in een valorisatieprogramma van NWO: een mobiele website met toeristische wandel- en fietsroutes die van volksverhaal naar volksverhaal gaan. De eerste vijf routes werden ontwikkeld voor Waterland (ten noorden van Amsterdam). Vervolgens maakte documentalist Marianne van Zuijlen een wandelroute door Oostermeer en omstreken. De Groningse studente Lutske Holthuis ontwikkelde als stageopdracht een fietsroute door de Friese Wouden, wederom van verhaal naar verhaal. Ze werkte ook mee aan een – eveneens gratis – papieren route op kaart, waar wat meer de nadruk kwam te liggen op het natuurschoon. Alle volksverhalen die werden gebruikt, zijn afkomstig uit de Collectie Jaarsma en de Nederlandse Volksverhalenbank (www.verhalenbank.nl), die in totaal ruim 44.000 volksverhalen bevat.
5. Zie voor de resultaten P.J. Meertens en Maurits de Meyer, *Volkskunde-atlas voor Nederland en Vlaams-België* (Antwerpen: Uitgeverij N.V. Standaard-Boekhandel, 1959 – 1969a). In totaal 30 kaarten en P.J. Meertens en Maurits de Meyer, *Volkskunde-atlas voor Nederland en Vlaams-België: commentaar*. Met

- medewerking van O. Veltman, H. de Visser en J.J. Voskuil (Antwerpen: Standaard-boekhandel, 1959-1969b), Vier delen.
- Zie voor de mislukking, onder andere met de kabouterkaart, Theo Meder, "Waarom de kabouterkaart nooit af kwam", in *De Kaartenbank. Over Taal en Cultuur*, ed. Nicoline van der Sijs (Amsterdam, AUP, 2014), 10-17.
6. Jan de Vries, *Het sprookje. Opstellen* (Zutphen: Thieme, 1929), 7; Maartje Draak, *Het verloop van het Nederlandse sprookje*. Bijdragen en mededelingen der Volkskundecommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, 1 (Amsterdam: Noord-Hollandsche uitgevers mij, 1960), 11; Jurjen van der Kooi, *Volkverhalen in Friesland. Lector en mondelinge overlevering. Een typencatalogus* (Groningen: Stifting FFYRUG; Stichting Sasland, 1984), 22; Eric Venbrux, "Sprookjes in de maak. Uit de verzamelpraktijk van Dam Jaarsma," *Volkkundig bulletin* 24, 2(1998): 260; Theo Meder en Eric Venbrux, "Anders Bijma's Folktales Repertoire and its Collectors," *Fabula* 40 3/4 (1999): 48-61.
 7. Het betreft hier steeds het traditionele verhaalmateriaal dat internationaal al langere tijd in de mondelinge overlevering circuleerde, en waar inmiddels catalogi van waren uitgebracht. Sprookjes en anekdoten (of moppen) behoorden tot de fictie: het zijn de spannende (en grappige) avonturenverhalen die een held(in) al dan niet met magische helpers of tegenstanders tot een goed einde moet zien te brengen. Sagen behoren tot de non-fictie: het zijn de korte beklemmende verhalen over heksen, duivels, spoken, weerwolven, tovenaars, watergeesten, spookdieren, kabouters, reuzen, meerminnen en allerhande bovennatuurlijke verschijnselen waarin vertellers en luisteraars in principe geloofden en van huisverden.
 8. Theo Meder "Waarom de kabouterkaart nooit af kwam," 16-17.
 9. J.J. Voskuil en A.J. Dekker. "De jaarvuren in Nederland omstreeks 1938," *Volkskunde* 71 (1970): 204-210; J.J. Voskuil, "Die Diffusion des Weihnachtsbaums in den Niederlanden," *Rheinisch westfaelische Zeitschrift Volkskunde* 20 (1973): 92-104; J.J. Voskuil, "Het tijdelijke met het eeuwige verwisseld, of: op de klank van de midwinterhoorn de eeuwigheid in," *Volkkundig bulletin* 7 (1981): 1-50.
 10. Vgl. Theo Meder "Waarom de kabouterkaart nooit af kwam," 15-16.
 11. Vgl. Robert Darnton, "Peasants tell tales: The Meaning of Mother Goose", in *The Great Cat Massacre and other Episodes in French Cultural History* (Harmondsworth: Penguin, 1985), 17-78.
 12. Het kerngebied in de Friese Wouden wordt hier duidelijk gerepresenteerd door een cluster aan rode punten. Dit is het gebied dat hij per fiets bereisde. Niettemin kwam Jaarsma ook wel eens buiten zijn eigen woonomgeving (hij heeft zelfs een tijdje een brommer gehad, maar ook het openbaar vervoer stond tot zijn beschikking) en ook elders nam hij graag de gelegenheid waar om mensen te interviewen (wat bij Voskuil op geen bezwaar stuitte). Op bezoek bij het Meertens Instituut heeft Jaarsma zelfs nog eens een taxichauffeur geïnterviewd.
 13. Alhoewel er in een meer ook nog wel eens een verloren meermin wordt gevonden, sluit het kaartbeeld goed aan bij de intuïties die onderzoekers er over zullen hebben. Fenomenen als de weerwolf, de nachtmerrie en de kabouter leveren een veel diffuser en moeilijker te interpreteren kaartbeeld op. Er moet eerst weer geselecteerd worden

- op verhaalinhouden vooraleer zich duidelijker patronen aftekenen. Wat dat betreft leveren heks en meermin een evidentere en verklaarbaardere contrast op.
14. Hans-Jörg Uther, *The types of international folktales: a classification and bibliography* (Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 2004). Drie delen. VDK 958G* in zijn catalogus uit 1984.
 15. De toe-eigening van een bepaald volksverhaal door een bepaalde plek is internationaal overigens een bekend verschijnsel – men spreekt in dergelijke gevallen wel van eco-typen. Hierover i.h.a. Willem de Blécourt, Ruben A. Koman, Jurjen van der Kooi en Theo Meder, *Verhalen van Stad en Streek: Sagen en Legendes in Nederland* (Amsterdam: Prometheus, 2010). Zie voor de Appelvangproef de pagina's 112-114.
 16. De romantische hypothese van de gebroeders Grimm dat sprookjes terug te voeren zijn op pre-christelijk, Germaans vertelgoed is inmiddels allang verlaten, evenals hun geloof in een eeuwenlange geïsoleerde mondelinge overlevering. De oudste Nederlandse volksverhalen kunnen we terug herleiden tot onze christelijke middeleeuwen, maar er zijn ook heel wat sprookjes en sagen die pas in de 17e, 18e of 19e eeuw zijn ontstaan. Vgl. Willem de Blécourt, et al, *Verhalen van Stad en Streek: Sagen en Legendes in Nederland*, 14-15.

Dier en Mens

Monika Baár

Richard Bulliet

Rosa Deen

Luc Devriese

Nerissa Russell

Supplement

Marlisa den Hartog

Theo Meder

Fardau Mulder

Marjolein van Pagee & Stef Scagliola

Rik Peters

Andrys Wierstra

g

Groniek

Historisch Tijdschrift

